

Nedersaksisch – wat et is, waar et is en hoe et bruukt wodt

Nedersaksisch is een regionaole tael die vanoolds in een groot diel van Nederland bruukt wodt. Et is de meraokels oolde en ok biezuudere tael van et noorden en oosten. Et Nedersaksisch het altied wel een ienhied west, al beston en bestaot die in een fleurige verscheidenhied. De ienhied bestaot deur etzelde komof, mar die varieert dus en dat is al naor gelang de regio. Deur de jaoren henne is d'r gien ienhiedstael Nedersaksisch ontstaon. Daor het ok nooit gien verlet van west. In elk gebied wodt vanoolds de eigen gewestelike variaant of heufdvariëteit bruukt en deur mennig meensken koesterd. Binnen de gewestelike vormen bestaon ok weer plaetselike verschillen.

De heufdvariëteiten die men onderscheidet bin, van et noorden uut op een riegeltien zet: Grunnings, Drents, Stellingwarfs, Sallaans, Twents, Aachterhoekers en Veluws. Die eigen taelnaemen bin ooit ontstaon bij de iewenoolde benaemings van de regio's. Plaetselike variëteiten wo'n deurgaons naor een dòrp of stad nuumd, zoas et Riessens en et Stienwiekers. Of naor een kleine streek, zoas et Westerwoolds en et Westerkertiers.

Nedersaksisch bin ok et Urkers in de perveensie Flevolaand en de variëteit van de gemiente Bunschoten (perveensie Utrecht). Ok et Gooise 'Huizens' wodt as een vorm van Nedersaksisch beschouwd, liekas et Kollumerlaans in de Friese streek Kollumerlaand, dat taelig anslöt bij et Grunnings van et Westerkertier.

De heufdvariëteiten in de verschillende gewesten (bron: Nedersaksisch in een notendop)

Struktuur: now en vroeger

De bouw van een tael kenmarkt die tael. Ok bi'j et Nedersaksisch is dat zo. We kennen die tael as een regionaole tael in Nederland, en zodoende wodt die tael hiel vaeke vergeleken mit de heufdtael van et laand, et Nederlands. Wat dan opvaalt is, bi'jveurbeeld, dat de onbeklemtoonde *-en* zoas in woorden as 'laten', 'slijpen' en 'gebruiken' uut et Nederlands, niet krek zo uutspreuken wodt in et Nedersaksisch. Dus niet zoas Nederlands *-en* of *-e*, mar als *-tn*, *-pm* en *kng*.

Zo is d'r netuurlik vule meer eigen an et Nedersaksisch. Want 'laten' bi'jveurbeeld het in et Nedersaksisch een *ao*-klaank, en wodt dus in de meeste gebieden as *laoten* schreven. Ok wel als *laoten* trouwens, veural daor waor die klinker donker klinkt, mit naeme in de perveensie Grunningen, en veerder ok in Twente. 'Slijpen' is in et Nedersaksisch *sliepen*, en *gebruiken* is *bruken* of *broeken*, naor gelang et gebied. De spellingsystemen van de verschillende regio's liggen vaaste en wieken onderling niet hiel sterk of. Ze zorgen veur een vaast woordbeeld en dus veur leerberhied, leesberhied en schriefberhied. Bi'j sterke klaankverschillen wo'n netuurlik wel verschillende tekens bruukt. Een veurbeeld is et woord 'goed': dat komt o.a. veur as *goud*, *good* en *goed*, al naor gelang et zegd wodt in een variëteit.

Ie kun alle klaanken, woord- en zinsvormen van et Nedersaksisch beschrieven en de verschillen en overienkomsten mit aandere taelen bekieken en in schema's en regels vatten. Zoks kuj' dan ok nog verklaoren mit regels. Regels die de verschillen tussen de (heufd)variëteiten van de gewesten tot utdrokking brengen bin vanzels al vaeke formeleerd. De *aa*-klank in *late* of *laat* 'laat' bi'jveurbeeld het him in sommige gebieden deurontwikkeld tot de donkere *oa* (Grunnings, noordelik Drents), in ere gebieden juist tot de heldere *äa* (zoas in et Sallaans, Oost-Veluws) en weer veerder tot de nog helderder *ae* (Stellingwarfs).

Verschillen mit et Nederlands en netuurlik mit ere taelen, zoals as Engels, Duuts en Fries, bin d'r niet allienig op et terrein van de klaankleer (fonologie), mar ok op et terrein van de woordvorming (morfologie), zinsleer (syntaxis) en et veurkommen van woorden. *Anderweggens* 'elders' en *völderweggens* 'op veel plaatsen' zeg ie niet op die maniere in et Nederlands. *Waikschild* / *wiekscheld*, wat zegd wodt van bonen mit een wieke schelle, zeg ie ok niet op zoe'n maniere in et Nederlands. Die tael het gien *anderweggens*, *wiekscheld* en meer van zoks.

Veural in noordelik Nedersaksisch bin zinskonstrukties as *omdat ze warken kund het* de vaaste gewoonte en niet, zoas in et Nederlands 'omdat ze heeft kunnen werken'. Toch is et soms niet zo strak as et liekt. Een volgodder as *omdat ze kon warken* kan in zudelik Nedersaksisch weer wel, en zo is d'r vule meer.

De ontstaansgeschiedenis van et Nedersaksisch plaetst die tael naost et Nederlaans. Dus niet onder et Nederlaans, as ‘dialekt van et Nederlaans’, een misverstaand dat gelokkig vule minder veurkomt as west het. Een vere veurloper van et Nedersaksisch is et Oer- of Protogermaans, daor as eersten Oost-, Noord- en Westgermaans uut votkwammen. Et Westgermaans gruude van ±500 n.Chr. uut mekeer in *Ooldfrankisch* (ok wel: *Ooldnederlaans*), *Ooldhoogduuts*, *Ooldfries* en *Ooldsaksisch* (ok: *Ooldnederduuts*).

Et Ooldsaksisch ontwikkelde him waor et now Noordwest-Duutslaand en Noord- en Oost-Nederlaand hiet. Eerst weren d'r Franken in oostelik Nederlaand, mar doe in 270 n.Chr. de Romeinse limes et begaf, dat is de verdedigde greens veural bi’j de Rijn daele, trokken ze naor et zuden. De Saksen vulden de ruimte in oostelik en noordoostelik Nederlaand op. Et Nedersaksisch ontwikkelde him dus in et oosten en noorden. Daortegenover zol uut variëteiten in et westelike kustgebied juist et Nederlaans ontstaon.

De fasen mit heur jaortallen (bron: Nedersaksisch in een notendop)

Historisch van groot belang is de relaosie mit et Nederduuts in Noord-Duutslaand. Et Nedersaksisch liekewel as et Nederduuts (regionaol: *Nedderdüütsch*, Hoogduuts: *Niederdeutsch*) kommen uut et Ooldsaksisch, zoas dat nog bekend is van et kristelike heldenepos *Heliand* van omdebi’j et jaor 825.

Et Ooldsaksisch het him ontwikkeld tot Middelnerduuts, in Noord-Duutslaand mar ok in oonze gewesten. In de fase van et Middelnerduuts hebben de gewestelike Nedersaksische taelen van now heur ontwikkeld. Dat wil zeggen de vormen van Ni'jnetersaksisch zoas Drents, Stellingwarfs, Twents enz. zoas we die tot vandaege-de-dag kennen.

Et Ooldsaksisch wodde tot an de Elbe spreuken en in et noorden tot an Kiel. Van et aende van de 10de tot in de 14de ieuw was d'r een sterke trek naor oosteliker gebieden en dat brocht daor ok et Middelnederduuts mit. In Nederland was et Ooldsaksisch tot en mit de Veluwe, in et noorden tot en mit de stad Grunningen. De Grunninger Ommelanen weren eerst Friestaelig, mar om ±1500 was die tael daor al hielemaole vervongen deur et Nedersaksisch.

Et gebied van et Ooldsaksisch en et daoruut ontstaone Middelnedersaksisch / Middelnederduuts in Nederland (bron: Nedersaksisch in een notendop)

Wardering, gebruik en veurzienings

Et Nedersaksisch / Nederduuts staot al iewenlaank bekend as Saksisch en Nedersaksisch. De verschillende vormen bin gien standerdtaelen wodden zoas Nederlaans en Hoogduuts, mar toch wodde et Nederduuts / Nedersaksisch as belangrieke schreven tael bruukt. Dat was bi'jveurbeeld in de Hanze en in de wereld van de Mederne Devotie. Van de twiede helte van de 17de ieuw of zien we een opkomst en laeter een gruui as schreven tael in mit naeme poëzie en proza.

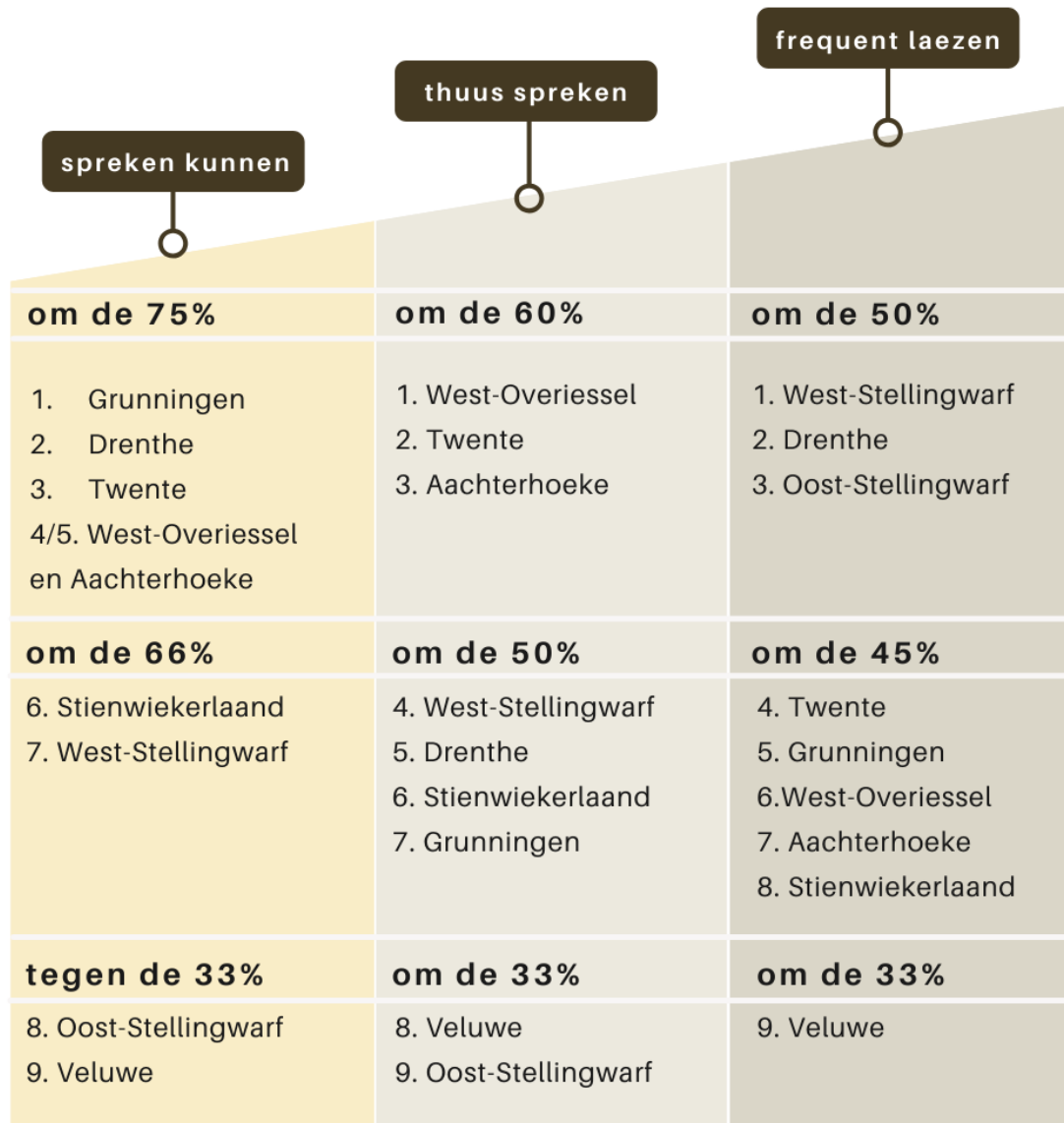
Pas mit de invoering van et Europees Haandvest veur regionaole taelen of taelen van minderheden in de jaoren negentig hebben et Nederduuts en et Nedersaksisch beide nationaole en internationaole erkenning kregen. In beide gevallen is de officiële anduding die van regionaole tael. In de meeste Noord-Duutse dielstaoten gebeurde de erkenning in et kader van diel III van et haandvest, bijveurbeeld in Nedersaksen en Sleeswiek-Holstien. De Nederlaanse laandelike overhied (et riek) wol et hollen bij diel II.

In oktober 2019 is in de vorm van een nationaal Konvenant Nedersaksisch de staatus as zelsstaandige en volweerdige tael officieel vaastelegd deur de laandelike en regionaole overheden. Et konvenant is onder meer d'r op richt om nog altied bestaonde bangighied om de tael te bruken - deur schaemte, een gevuul van minderweerdighied - weg te nemen en et Nedersaksisch as volweerdige tael bluuinen te laoten in alle domeinen, dus in alle daenkberes situaosies in et leven van de meensken. Dan kun ok ni'je generaosies d'r volop gebruik van maeken zonder dat ze d'r perblemen bij vulen hoeven of deur kriegen.

De perveensies Grunningen, Drenthe, Overiessel, Gelderlaand, Friesland en de gemienten Oost- en West-Stellingwarf gellen as 'eerstverantwoordelik' veur et taelbeleid; et riek warkt, ok neffens et konvenant, aanvullend. En netuurlik bin d'r aorig wat private verienings en instellings die zels, ok al in de tied veur de Europese en nationaole erkennings, et Nedersaksisch steunden en steunen.

Beheersing en in de praktijk bruken van et Nedersaksisch gaon niet hielemaole geliekop. Veul meensken kun heur eigen regionaole vorm van et Nedersaksisch redelik tot hiel goed praoten, mar maeken d'r gien of mar weinig gebruik van. Deur een gevuul van schaemte, deur de opvatting daj' allienig in et Nederlaans kommuniseren moeten zollen, deur et idee dat alles toch staorigan overgaot naor et Engels of omdat men 'niet goed verstaonber' wezen zol, en zo meer. Wiels et Europees Haandvest en et Konvenant Nedersaksisch juist vraogen om een levend gebruik in alle maotschoppelike domeinen.

In 2003/2004 wodde een taeltelling Nedersaksisch hollen naor et beheersen en bruken van et Nedersaksisch in Grunningen, Drenthe, Stellingwarf, Stienwiekerland, Sallaand, Twente, Achterhoeke en Veluwe, overal op dezelde meniere. In de volgende tabel lees ie een tal belangrieke risseltaoten.

De regio's odderd neffens 'et praoten kunnen', 'et thuis praoten' en 'frequent laezen' (bron: Handboek Nedersaksisch (Assen, 2008)).

De meerste regio's beschikken elk over een eigen streektaelinstituut veur et Nedersaksisch van et eigen gebied. Daor is veul info te kriegen en ze kun hulpe bieden bi'j et bruken van et Nedersaksisch van heur gewest. Die instellings warken ok, de iene meer, de aandere wat minder, veur de schoelen, mit naeme veur et basisonderwies. Op disse webstee Nedersaksisch.com bin de webstee-adressen wel te vienen. Veur een tal overkoepelende zaeken bestaat SONT, de *Streektaalorganisaties Nedersaksisch Taalgebied*. Die vertegenwoordigen et Nedersaksisch ok bi'j de Noordduutse Bundesraat för Nedderdütsch en in et Nederlaanse Europees Buro veur Kleine Taelen (EBLT).

Veerdere infermasie over et Nedersaksisch

We vervangen mit disse tekst netuurlik niet de bestaonde infoboeken. Daor bin veul en veul meer gegevens en inzichten in te vienen. We verwiezen d'r kot naor, hieronder.

Beknopt, leesber en toegelieke toch uitvoerig, vertellende over et hiele gebied, is *Nedersaksisch in een notendop. Inleiding in de Nedersaksische taal en literatuur*, deur Henk Bloemhoff, Philomène Bloemhoff-de Bruijn, Jan Nijen Twilhaar, Henk Nijkeuter en Harrie Scholtmeijer (Assen, 2019).

Van een jaor laeter is de Engelstalige versie, dat is de vertaeling deur Hans Veenkamp: *Introduction to Dutch Low-Saxon. Language and Literature* (Assen, 2020).

Handboek Nedersaksische Taal en Letterkunde is hielemaole wat de titel al angeft: ét haandboek veur et Nedersaksisch, mit hiel veul infermasie over de tael en schrieveri'je (onder redaktie van Henk Bloemhoff, Jurjen van der Kooi, Hermann Niebaum en Siemon Reker (Assen, 2008)). Et haandboek is allienig nog digitaal te raadplegen en kan zo wél makkelijk deurzocht wodden. Dat is op https://dbnl.org/tekst/kooi001hand01_01/

Engelstaelig bin de heufdstokken over fonologie, morfologie, syntaxis en over sociolinguïstische aspekten van et Nedersaksisch in *Language and Space. Dutch*, onder redaktie van Frans Hinskens en Johan Taeldeman (Berlien, 2013).

Hielemaole over beheersing en gebruik is et verslag van de taeltelling Nedersaksisch:

<https://www.stellingia.nl/wp-content/uploads/2014/12/Taaltelling-Nedersaksisch-1.pdf>

Goed leesber bin ok de Nedersaksische ofleverings uut *Taal in stad en land*, een riegel publikaosies over de Nederlaanse en Vlaamse regionaole taelen en dialekten onder redaktie van Nicoline van der Sijs. Ze bin digitaal deur te zuken:

Gronings (2002), deur Siemon Reker:

https://www.dbnl.org/tekst/reke001gron02_01/index.php

Stellingwerfs (2002), deur Henk Bloemhoff:

https://www.dbnl.org/tekst/bloe011stel01_01/index.php

Drents (2004), deur Henk Bloemhoff en Henk Nijkeuter:

https://www.dbnl.org/tekst/bloe011dren01_01/index.php

Sallands, Twents en Achterhoeks, deur Jan Nijen Twilhaar:

https://www.dbnl.org/tekst/twil001sall01_01/index.php

Utrechts, Veluws en Flevolands, deur Harrie Scholtmeijer (2002):

https://www.dbnl.org/tekst/scho017utre01_01/index.php

De beide bekende bloemlezings Nedersaksische poëzie en Nedersaksisch proza, elk mit wark van nao WO II, geven vlot een inkiek in de schrieveri'je. Dit bin de titels: *Verrassend Nedersaksisch. Gedichten uit Groningen, Drenthe, Stellingwerf, Salland, het Land van Vollenhove, Twente en de Veluwe* (Grunningen, 2010) en *Gloepends mooie verhalen uit Stellingwerf, Groningen, Drenthe, Salland en het Land van Vollenhove, Twente, de Achterhoek en de Veluwe* (Beilen, 2014).

(HBL., 15-5-2021)